

ПОДЧИНЕНОТО ПОДЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ В БЪЛГАРСКИЯ СИНТАКСИС

Владислав Маринов
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

CLAUSAL SUBJECTS IN BULGARIAN SYNTAX

Vladislav Marinov
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

Abstract. This paper surveys the establishment of the clausal subjects as a distinct group of subordinate clauses. The evolution of their differentiation has been presented with respect to the formal presence or absence of the subject in the main clause. The most substantial theoretical views have been reviewed (up to the second half of XX century) that consider the conditions for the emergence of clausal subjects as well as the cases when their presence is obligatory for the structure of the sentence.

Keywords: clausal subjects, attributive clauses, subject, attribution, relative clauses

Обект на това изследване е развитието на идеята за диференциация на подчиненото подложно изречение (ППИ) – подчинено изречение, което замества главна част от изречението, и по-точно липсващия подлог в главното изречение. В третия том на *Граматика на съвременния български език* (позната и като *Академична граматика*), излязъл през 1983 г., ППИ е дефинирано като изречение, което изпълнява ролята на подлог в главното изречение, където позицията на подлога не е заета и той не се подразбира от предходен текст (вж. *Граматика III/Gramatika III* 1983: 321). Обособяват се две групи ППИ: 1) ППИ₁ – въведено с *който която/което/които* (най-често се намира преди главното изречение), а сказуемото в главното изречение е в 3 л. ед. или мн. ч., напр. *Който бяха по-яки, се катереха направо по скалите* (Г. Рапопорт), и 2) ППИ₂ – въведено с други съюзи, намиращо се в постпозиция спрямо главното изречение, напр. *Оставаше само да дойде добитъкът* (Й. Йовков). *Ясно беше, че е извършено предателство* (К. Калчев) и др. В сложните изречения, съдържащи подчинени изречения от втората група, главното изречение е безлично, а подчиненото изречение е задължително, защото придава завършеност на цялото изречение¹ (вж. *Граматика III/ GramatikaIII* 1983: 322–323).

¹ Ив. Недев оспорва безличния характер на глагола в главното изречение в този случай (вж. Недев/Nedev 1992: 259–260).

През втората половина на XX в., преди излизането на третия том на Академичната граматика, идеята за липса на подлог в главното изречение и заемането на тази позиция от подчинено изречение се налага предимно чрез трудовете на К. Попов. Той също групира ППИ според въвеждащия съюз и позицията спрямо главното изречение, като само за ППИ₂ подчертава, че главното изречение е безподложно (срв. напр. у Попов/Роров 1963: 270). Въпреки че някои автори отбелязват различията в лексико-граматичните характеристики на сказуемите в ППИ₁ и ППИ₂, и в двата случая подчиненото изречение продължава да се характеризира като ППИ единствено въз основа на критерия *наличие/отсъствие* на подлог в главното изречение. При съпоставката на изреченията *Който не работи, не трябва да яде* и *Който не работи, той не трябва да яде*, водеща е структурата на главното изречение – в първия случай позицията на подлога е свободна и тя се заема от подчиненото изречение, т.е. то е ППИ₁, докато във втория случай има явно изразен подлог в главното изречение и подчиненото е определително (ПОИ).

Идеята за наличие на подчинено изречение, което замества липсващ подлог в главното, се появява в средата на XIX в., когато Й. Груев в *Основа за българска граматика*² (1858) представя два типа подчинени (приставни) изречения – определителни и изяснителни. И въпреки че не се спира детайлно на видовете подчинени изречения, авторът отбелязва второстепенната роля на подлога и възможността той да се пропусне, срв. „Подлогът се изоставя... 5) В главно предложение с подлог „той“, когато има при него приставено предложение със свой подлог относително местоимение (Груев/Gruev 1987: 93). На същото мнение е и Ат. Илиев, който 30 години по-късно в своя *Синтаксис на българския език* в частта за подчиненото определително изречение дава примери с подчинени изречения, които днес се определят като ППИ₁, и отбелязва, че когато подлогът е местоимение – може да се изпусне (Илиев/liev 1888: 95). В цитираните мнения на преден план е идеята за иманентния атрибутивен характер на ППИ₁ и за запазване на релативността към подлога в главното изречение независимо дали той присъства, или не.

Един от първите, които обособяват ППИ като самостоятелен вид подчинено изречение, е С. Радулов в *Учебник за български език* (1863). Той разглежда няколко вида подчинени изречения: подлежащо (подложно), определително, допълнително и обстоятелствено. При представянето на ППИ авторът посочва няколко примера, въз основа на които прави извода, че когато подчиненото изречение има функцията на подлог в главното изречение, то тогава е „подлежащо придаточно предложение“ (Радулов/Radulov 1863: 28). Интересно е да се отбележи, че той коментира само примери със задпоставе-

² Хр. Първев пише в предговора на фототипното издание от 1987 г., че тук „се поставя началото на истински синтаксис в нашата учебническа и граматична литература“ (вж. предговора на Груев/Gruev 1987: VII).

но ППИ (ППИ₂), в които сказуемото в главното изречение е безлично, от типа на *Знае се, че слънцето е много по-голямо от земята*. Случайно или не, тук липсват примери с ППИ₁, които обаче се появяват в частта за съкращаване на подчинените подложни и подчинените допълнителни изречения, напр. *Който е снизходителен към другите, той може да чака от другите за себе си снизхождение*. Вижда се, че подлогът присъства в главното изречение и според съвременната класификация подчиненото изречение е подчинено определително, като авторът твърди, че подчиненото изречение може да се предаде със „Снизходителният към другите...“. Възможността за субстантивация на атрибутивния признак, която съществува при ППИ₁, е доказателство за запазването на връзката му с подлога, въпреки че той не е формално изразен. А такава възможност е налице само за ППИ₁, тъй като се предава описателно не самият подлог (както при ППИ₂), а негов признак. От друга страна, по същото време, в края на XIX в., някои автори, като Д. Лачков, подчертават задължителната употреба на ППИ₂ за семантичната завършеност на сложното изречение. Когато разглежда спецификите на подчинените допълнителни изречения в *Учебник по синтаксис*, той отбелязва, че „когато главното изречение е безлично, приставното допълнително служи за подлог на главното: в такъв случай питането *що?* е в именителен падеж“. Примерът, който илюстрира това твърдение, е *Стори ми се, че се събарят цели гори* (Лачков/Lachkov 1897: 42). За Д. Лачков подчиненото изречение е допълнително, но при безлична форма на сказуемото в главното, подчиненото задължително заема свободната позиция на подлога, т.е. в този случай позицията на подлога не може да остане незаета.

От представените граматики, в които синтаксисът е по-подробно разработен, се вижда, че още в края на XIX в. се формира идеята за различната същност на ППИ₁ и ППИ₂. В първия случай се представя атрибут, който благодарение на граматичните характеристики на относителното местоимение запазва релативните отношения с подлога, независимо дали подлогът е изразен, или не, докато ППИ₂ заместват подлога и тяхната употреба е задължителна за семантичната завършеност на сложното изречение. С други думи, типичните ППИ са ППИ₂, защото задължително заемат позицията на подлога, докато ППИ₁ представят характеристика на подлога, който е наличен при определени условия, а при други се пропуска.

В началото на XX в. продължават опитите за диференциация на ППИ чрез налагане на категорични критерии при определянето му. За М. Иванов (вж. Иванов/Ivanov 1901: 71–72) отново релевантна е възможността подчиненото изречение да се субстантивира, срв. *На всекиго е познато, че Колумб е открил Америка (откриването); Кой е жеден, вода да пие (жедният); Който зло прави, зло намира (злodeецът); Чиято е къщата, той плаща давността (стопанинът); Когато викат, той да се обажда (повиканият)*. Но тук авторът смесва ППИ₁, ПОИ и ППИ₂ единствено въз основа на атрибутивността. Общото между ППИ₁ и ПОИ е, че атрибутивният признак е ясно изразен и е основен. Докато ППИ₂ се отличава от тях по запазената глаголна семантика, затова в

този случай подчиненото изречение се предава с отглаголно съществително, докато при ППИ₁ и ПОИ най-често се достига до субстантивация.

В края на 30-те години на XX в. П. Калканджиев разглежда подчинените подложни изречения като приглаголни подчинени изречения, които „поясняват подлога на главното изречение или описателно предават подложната му дума (Калканджиев/ Kalkandzhiev 1936: 394). Той разглежда само подчинените подложни изречения, въведени с „който“, но допуска, че главното изречение може да започне с лично местоимение „той, тя, то, те“ и в този случай налице е повторение на подлога, напр. *Който не се е родил, той няма да умре*. За него наличието на формално изразен подлог не е достатъчно за промяната на вида на подчиненото изречение, въпреки че в бележка под линия пише, че подчинените подложни и по форма, и по значение са твърде близки до подчинените определителни (пак там: 395). Тук се наблюдава опит за комплексно прилагане на критерия, свързан с позицията на подчиненото изречение и думата от главното, която пояснява. При наличие на предпоставено подчинено изречение, което разкрива признак на подлога от главното изречение, независимо дали подлогът формално присъства, или не, подчиненото изречение се класифицира като подчинено подложно изречение. Ст. Младенов и Ст. Попвасилев също приемат, че водещи са съотносителната дума и информацията в подчиненото изречение, но въпреки това не обособяват самостоятелна група подчинени подложни изречения, а представят само подчинените определителни, допълнителни и обстоятелствени (Младенов, Попвасилев/Mladenov, Popvasilev 1939: 382).

Една от първите прояви за утвърждаване на идеята за заемане на свободната позиция на подлога в главното изречение от подчинено изречение, което изпълнява подложна функция, е в *Синтаксис на българския език* от Б. Йоцов, Ив. Дорев и Ал. Филипов, където се отбелязва, че „приставно изречение, което застъпва подлога в главното изречение, сиреч изпълнява службата на подлог в простото изречение, наричаме приставно подложно. То отговаря на въпросите *кой? що?*, сиреч на същите въпроси, на които отговаря и подлогът в главното изречение... Приставното подложно изречение обикновено стои в началото на сложното съставно изречение. То започва най-често с въпросителното или относителното местоимение *кой, който*“ (Йоцов и др./Yotsov i dr. 1932: 51). Тук релевантна е функционалната еквивалентност между подчиненото изречение и подлога в главното изречение, а не иманентната атрибутивност на подчиненото изречение, която може да се трансформира в подлог в главното изречение. Тази идея намира отражение и в учебника по синтаксис на Е. Николов, Хр. Николов и Ив. Унджиев. Те се спират на случаите, когато „подлогът от главното изречение се прехвърля в подчиненото определително. Тогава подчиненото определително застава пред главното. Относителното местоимение *който, която, което, които* в разбора се взема за подлог, а самото определително изречение се нарича подложно: *Човек, който зло*

струва, зло и намира. *Който човек зло струва, зло намира. Който зло струва, зло намира*“ (Николов и др./Nikolov i dr. 1939: 59). Тук може да се види пътят, по който подчиненото определително изречение се приема за подчинено подложно единствено по критерия +/- *формално изразен подлог в главното*. На същото мнение е и Д. Попов, който пише, че когато определителното изречение пояснява непосредствено лицето на сказуемото и заема позицията на подлога, то е подложно („подметно“ – според терминологията, която използва авторът) (Попов/Popov 1942: 203).

С други думи, до средата на XX в. подчинените подложни изречения се разглеждат предимно като функция на подчинените определителни изречения, въведени с *който, която, което, които*. Като такива са разгледани и в първите издания на *Българска граматика* (вж. Андрейчин и др./Andreychin i dr. 1947)³. По-рядко се отбелязват случаите с ППИ₂, когато, заради дефективната семантика на сказуемото в главното изречение, се налага употреба на подчинено изречение, което да допълни и завърши в структурно и семантично отношение сложното изречение. Въпреки че в някои учебници по български синтаксис се отбелязва възможността подчиненото изречение да заеме позицията на пропуснатия подлог в главното изречение и така подчиненото определително изречение да се трансформира в подчинено подложно изречение, тази идея не е последователно прокарвана. Едва през втората половина на XX в., главно чрез трудовете на К. Попов, водещ при определяне на вида на подчиненото изречение става формалният критерий +/- *подлог в главното*. От една страна, прилагането на този критерий улеснява класификацията на подчинените изречения, но от друга – игнорира релативността спрямо главното изречение на подчиненото изречение, въведено с *който, която, което, които*.

След направения преглед на основните идеи за наличието на отделен вид подчинено изречение – подчинено подложно, може да се обобщи, че до обособяването на съществуващите днес ППИ₁ и ППИ₂ се достига по различни пътища. ППИ₁ се отделят от групата на подчинените определителни, а ППИ₂ придобиват подложни характеристики заради граматичните характеристики на сказуемото в главното изречение. И в двата случая релевантна е липсата на формално изразен подлог в главното изречение. Но ППИ₁ запазват атрибутивността си и благодарение на релативния си характер представят граматическите характеристики на липсващия подлог⁴. От друга страна, днес повечето автори отбелязват, че ППИ₂ са задължителни за структурата на сложното изречение и без тях семантиката му е непълна. Може да се приеме, че само те реално са еквиваленти на подлога и са същински подчинени подложни изречения. Докато ППИ₁

³ В по-късните издания авторите обособяват отделна група ППИ, които заместват липсващия подлог в главното изречение.

⁴ Някои автори, като П. Радева, П. Осенова и др., отбелязват, че при ППИ₁ в семантиката на главното изречение са запазени в достатъчна степен граматическите характеристики на подлога дори когато той не е формално изразен (вж. Радева/Radeva 2002: 56; Osenova 2006: 109).

по-скоро представят някакви характеристики на подлога, без да заемат свободната му позиция, т.е. запазват изконния си атрибутивен характер.

Цитирана литература

- Андрейчин и др. 1947:** Андрейчин, Л., Н. Костов, Е. Николов. *Българска граматика*. София: Държавно издателство. (Adreychin, L., N. Kostov, E. Nikolov. *Balgarska gramatika*. Sofia: Darzhavno izdatelstvo.)
- Грамматика III 1983:** *Грамматика на съвременния български книжовен език. Том 3. Синтаксис*. София: Издателство на БАН. (*Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik. Tom 3. Sintaksis*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Груев 1987:** Груев, Й. *Основа за българска граматика (фототипно издание)*. София: Наука и изкуство. (Gruev, Y. *Osnova za balgarska gramatika (fototipno izdanie)*. Sofia: Nauka i izkustvo.)
- Иванов 1901:** Иванов, М. *Синтаксис на българския език за III и IV клас*. Пловдив: Хр. Г. Данов. (Ivanov, M. *Sintaksis na balgarskia ezik za III i IV klas*. Plovdiv: Hr. G. Danov.)
- Илиев 1888:** Илиев, Ат. *Синтаксис на българския език за гимназиите...* Пловдив: Хр. Г. Данов. (Iliev, At. *Sintaksis na balgarskia ezik za gimnaziite...* Plovdiv: Hr. G. Danov.)
- Йоцов и др. 1932:** Йоцов, Б., И. Дорев, А. Филипов. *Синтаксис на българския език: За III кл. на нар. прогимназии*. София: Казанлъшка долина. (Yotsov, B., I. Dorev, A. Filipov. *Sintaksis na balgarskia ezik: Za III kl. Na nar. progimnazii*. Sofia: Kazanlashka dolina.)
- Калканджиев 1936:** Калканджиев, П. *Кратка българска граматика: Звукословие...* Пловдив: Левски. (Kalkandzhiev, P. *Kratka balgarska gramatika: Zvukoslovie...* Plovdiv: Levski.)
- Лачков 1897:** Лачков, Д. *Учебник по синтаксиса: За III кл.* София: Придворна печатница. (Lachkov, D. *Uchebnik po sintaksisa: Za III kl*. Sofia: Pridvorna pechatnitsa.)
- Младенов, Попвасилев 1939:** Младенов, Ст., Ст. Попвасилев. *Грамматика на българския език*. София: Казанлъшка долина. (Mladenov, St., St. Popvasilev. *Gramatika na balgarskia ezik*. Sofia: Kazanlashka dolina.)
- Недев 1992:** Недев, И. *Синтаксис на съвременния български книжовен език*. София: Бряг-принт (Nedev, I. *Sintaksis na savremennia balgarski knizhoven ezik*. Sofia: Briag-print.)
- Попов 1942:** Попов, Д. *Българска граматика*. София: Хр. Г. Данов. (Popov, D. *Balgarska gramatika*. Sofia: Hr. G. Danov.)
- Попов 1963:** Попов, К. *Съвременен български език. Синтаксис*. София: Наука и изкуство. (Popov, K. *Savremenien balgarski ezik. Sintaksis*. Sofia: Nauka i izkustvo.)
- Николов и др. 1939:** Николов, Е., Хр. Николов, И. Унджиев. *Българска граматика; Синтаксис: За III кл. на нар. прогимназии*. София: Придворна печатница. (Nikolov, E., Hr. Nikolov, I. Undzhiev. *Balgarska gramatika; Sintaksis: Za III kl. Na nar. progimnazii*. Sofia: Pridvorna pechatnitsa.)
- Радева 2002:** Радева, П. *Записки по синтаксис на съвременния български книжовен език. Сложно изречение*. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. (Radeva, P. *Zapiski po sintaksis na savremennia balgarski knizhoven ezik. Slozhno izrechenie*. V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.)
- Радулов 1863:** Радулов, С. *Учебник за българският език*. Болград: В печатницата на Българското централно училище. (Radulov, S. *Uchebnik za balgarskiyyazik*. Bolgrad: V pechatnitsata na Balgarskoto tsentralno uchilishte.)
- Osenova 2006:** Osenova, P. A Corpus-Based approach to Free Relatives with “който“ in Bulgarian. – In: *Proceedings from FASSBL 2006*, Sofia, 109–112.

Владислав Маринов
5003 Велико Търново
ул. Т. Търновски 2
Великотърновски университет
„Св. св. Кирил и Методий“
Катедра по съвременен български език
w.marinov@uni-vt.bg

Vladislav Marinov
5003, VelikoTarnovo
2 T. Turnovski Str.
St. Cyril and St. Methodius University
of VelikoTarnovo
Department of Modern Bulgarian language
w.marinov@uni-vt.bg